

Çeviri

Çeviri Yayınlanma Tarihi: 08.08.2020

Birleşmiş Milletler İnsan
Hakları Komitesi

Genel Yorum No. 37
(Madde 21: barışçıl toplanma
hakkı)

27.07.2020

United Nations Human Rights
Committee

General Comment No. 37
(Article 21: right of peaceful
assembly)

27.07.20

Düzeltilmemiş İleri Versiyon

Dağıtım: Genel
27 Temmuz 2020

Orijinal: İngilizce
Gayriresmi Türkçe Çeviri: Eşit
Haklar İçin İzleme Derneği

İnsan Hakları Komitesi

Genel yorum No. 37

Madde 21: Barışçıl toplanma hakkı *

I. Genel açıklamalar

1. Temel bir insan hakkı olan barışçıl toplanma hakkı, bireylerin kendilerini toplu olarak ifade etmesine ve ait oldukları toplumları şekillendirme sürecine katılmasına imkan verir. Barışçıl toplanma hakkı, kişilerin, diğerleri ile dayanışma içinde iken, bireysel özerkliğini uygulama becerisini koruduğu için kendi başına önemli bir haktır. Barışçıl toplanma hakkı ayrıca, ilgili diğer haklarla birlikte, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve çoğulculuk ilkelerine dayalı katılımcı yönetim sisteminin esas temelini oluşturur. Barışçıl toplantılar, katılımcıların kamu alanında fikirlerini ve hedeflerini iletmesi ve bu fikir ve hedeflere gösterilecek destek veya muhalefetin ölçüsünün belirlenmesi açısından önemli bir rol oynayabilir. Barışçıl toplantılar mağduriyetleri ifade etmek için kullanıldığı zaman, farklılıkların barışçıl, kapsayıcı ve katılımcı bir şekilde çözülmesi fırsatı doğabilir.

2. Bunun yanı sıra barışçıl toplanma hakkı, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar gibi çeşitli diğer hakların tanınması ve bu haklardan yararlanılması için kullanılabilen ve şimdiye dek kullanılmış olan değerli bir araçtır. Bu, marjinal birey ve gruplar için bilhassa önemlidir. Barışçıl toplanma hakkının temin edilmemesi ve bu hakka saygı gösterilmemesi, baskının tipik bir göstergesidir.

3. Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşmenin 21. Maddesinin ilk cümlesinde: “Barışçıl toplanma hakkı tanınacaktır.” denmektedir. Barışçıl toplanma hakkı, diğer uluslararası belgelerde¹ de benzer terimlerle ifade edilmiştir ve çeşitli uluslararası organlar tarafından yayınlanan görüş, nihai gözlemleri, karar, yorumlamalı rehber ilkeleri ve mahkeme kararlarında bu hakkın içeriği detaylı olarak ele alınmıştır.² Devletlerin büyük

* Komitenin 129. Oturumunda kabul edilmiştir (29 Haziran -24 Temmuz 2020).

¹ Bakınız, ör., Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (madde 20 (1)); İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) (Madde 11); Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi (Madde 15); ve Afrika İnsan Hakları ve Halkların Hakları Şartı (Madde 11). Arap İnsan Hakları Şartı vatandaşların hakkını korur (Madde 28). Barışçıl toplantılara katılım ile ilgili spesifik yükümlülükler Çocuk Hakları Sözleşmesinde de yer almaktadır. (Madde 15); Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (Madde 5 (d) (ix)); ve Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı (Madde 8).

² Bölgesel mekanizmalara örnek olarak bakınız Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi & Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu) *Barışçıl Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler* 3.baskı (2019); Afrika İnsan Hakları ve Halkların Hakları Komisyonu (ACHPR) Afrika’da Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler (2017); ACHPR, Afrika’da Kolluk Kuvvetlerinin Toplantılarda Kolluk Faaliyetleri ile ilgili Rehber İlkeler (2017); Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu, İfade Özgürlüğüne ilişkin Özel Raportörlük Ofisi: Sosyal protestoya katılanların haklarına dair standartlar ve Devlet müdahalesine rehberlik eden yükümlülükler (2019).

çoğunluğu, uluslararası hukuk uyarınca barışçıl toplanma hakkını tanımakla yükümlü olmakla birlikte, kendi ulusal anayasalarında da bu hakkı tanımaktadır.³

4. Barışçıl toplanma hakkı, kişilerin spesifik amaçlarla, özellikle de belli bir konuyu ifade etmek için ve şiddet içermeyen şekilde bir araya gelme hakkını korur.⁴ Toplu olarak kullanılan bireysel bir haktır.⁵ Dolayısıyla bu hakkın doğasında örgütlenme unsuru da bulunur.

5. Herkesin, vatandaşlar ve vatandaş olmayanlar dahil, barışçıl toplanma hakkı vardır. Bu hak örneğin, yabancı vatandaşlar,⁶ göçmenler (kayıtlı/belgeli veya belgesiz göçmenler),⁷ sığınmacılar, mülteciler⁸ ve vatansız kişiler tarafından kullanılabilir.

6. Barışçıl toplantılar, dış mekan, iç mekan, çevrimiçi, kamu veya özel alanlar ya da ikisinin bir bileşimi olan mekanlar vs. gibi nerede yapılırsa yapılsın, 21. madde ile koruma altına alınmıştır. Barışçıl toplantılar, gösteri, protesto, toplantı, geçit töreni, miting, oturma eylemi, mum ışığı seremonisi (candlelit vigil), flash mob (aniden gelişen toplanmalar) eylemi gibi çeşitli biçimlerde düzenlenebilir. Barışçıl toplantılar, genellikle işyeri önünde yapılan protesto veya ikaz gösterileri (pickets) gibi durağan etkinlikler ya da geçit töreni veya yürüyüş gibi hareketli etkinlikler şeklinde düzenlenebilir; her halükarda 21. maddenin koruma kapsamı altındadırlar.

7. Barışçıl toplantılar, genellikle ihtilafı hedefler peşinde değildir ve karmaşaya yol açmaz ya da çok az karmaşaya neden olur. Toplantıların amacı, örneğin ulusal bir günün anılması ya da bir spor etkinliğinin sonucunun kutlanması olabilir. Bununla birlikte, barışçıl toplantılar bazen tartışmalı fikirler veya hedeflerin peşinden gitmek için kullanılabilir. Toplantıların kapsamı veya yapısı karmaşaya neden olabilir, örneğin toplantı nedeniyle araç veya yaya dolaşımı ya da ekonomik bir faaliyet sekteye uğrayabilir.⁹ İsteyerek ya da istemeyerek de olsa bu tür sonuçlar nedeniyle toplantılara yönelik sağlanan koruma sorgulanamaz. Bu tür bir toplantının sebep olduğu karmaşa veya riskler, Sözleşme çerçevesinde yönetilmelidir.

8. Barışçıl toplanma hakkını tanıyan taraf Devletler, ayrımcılık yapmadan bu hakkı sağlamak ve saygı göstermekle yükümlüdür.¹⁰ Bu yükümlülük doğrultusunda Devletler, haksız müdahale olmadan bu tür toplantıların yapılmasına izin vermeli ve bu hakkın kullanılmasını kolaylaştırarak, katılımcıları korumalıdır. 21. maddenin ikinci cümlesinde hakkın kullanımına ilişkin potansiyel kısıtlama nedenleri belirtilmektedir, ama bu kısıtlamalar dar anlamıyla uygulanmalıdır. Aslında uygulanabilecek kısıtlamaların da belli sınırları vardır.

9. Barışçıl toplanma hakkının tam olarak korunması ancak ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve siyasi katılım hakkı gibi bu hak ile genellikle örtüşen diğer haklar da korunduğu zaman mümkün olur.¹¹ Barışçıl toplanma hakkının korunması, sivil ve siyasi haklar, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar gibi geniş kapsamlı hakların sağlanmasına da genellikle bağlıdır. Bireyler, davranışları sebebiyle 21. maddenin koruma kapsamı dışına çıktığında, mesela şiddet içeren davranışlar sergilediklerinde, Sözleşmeden doğan diğer hakları, uygulanabilir sınırlama ve kısıtlamalara tabi olmak üzere, hala geçerlidir.

10. Toplantıların yapılış şekli ve bağlamı zamanla değişmektedir. Bu değişim, yetkililerin toplantılara olan yaklaşımını da etkileyebilir. Örneğin, yeni iletişim teknolojileri sayesinde toplantılar tamamen ya da kısmen çevrimiçi düzenlenebilir; iletişim teknolojileri fiziksel

³ Birleşmiş Milletler üyesi 193 ülkeden 184'ü anayasalarında barışçıl toplanma hakkını tanımaktadır, bakınız www.rightofassembly.info.

⁴ C.f. *Kivenmaa -Finlandiya davası* (CCPR/C/50/D/412/1990), parag. 7.6; *Sekerko -Belarus davası* (CCPR/C/109/D/1851/2008), parag. 9.3; ve *Poplavny -Belarus davası* (CCPR/C/118/D/2139/2012), parag. 8.5.

⁵ Cf. Genel yorum No. 31 (2004), parag. 9.

⁶ Genel yorum No. 15 (1986), parag. 1–2; ve CCPR/C/KWT/CO/3, parag. 42.

⁷ CCPR/C/DOM/CO/6, parag. 32.

⁸ CCPR/C/NPL/CO/2, parag. 14.

⁹ CCPR/C/KOR/Q/4, parag. 26

¹⁰ ICCPR madde 2 (1).

¹¹ Cf. A/HRC/39/28, parag. 14.

toplantıların düzenlenmesi, katılım ve izlenmesinde temel bir rol oynayabilir, dolayısıyla bu iletişim biçimlerine müdahale edilmesi toplantıları da engelleyebilir. Gözetim teknolojileri, şiddet tehditlerini tespit etmek ve halkı korumak için kullanılsa da, aynı zamanda toplantı katılımcıları ile seyircilerin mahremiyetini ve diğer haklarını ihlal edebilir ve caydırıcı etkisi olabilir. Bunun yanı sıra, özel mülkiyete ait olan veya başka kontrol biçimlerinin uygulandığı kamuya açık alanlar ve iletişim platformlarının sayısı giderek artmaktadır. Bu gibi hususlar, 21. maddenin gerektirdiği yasal çerçevenin çağdaş bir şekilde anlaşılmasını gerektirir.

II. Barışçıl toplanma hakkının kapsamı

11. Toplantıya katılan bir kişinin 21. madde uyarınca korunup korunmayacağını tespit etmek için iki aşamalı bir süreç vardır. Öncelikle söz konusu kişinin sergilediği davranışın barışçıl toplanma hakkının sunduğu koruma *kapsamına* girip girmediği, yani “barışçıl toplantıya” katılım (bu bölümde açıklandığı şekliyle) anlamına gelip gelmediği tespit edilmelidir. Kişinin davranışı koruma kapsamına giriyorsa, Devlet katılımcıların haklarına saygı göstererek hakkın kullanımını temin etmelidir (3. bölümde açıklandığı şekliyle). İkinci olarak, hakkın kullanımına getirilen *kısıtlamaların* bu bağlamda meşru olup olmadığı (4. bölümde açıklandığı şekliyle) tespit edilmelidir.

12. “Toplantıya” katılım, kendini ifade etmek, belli bir konuda görüş bildirmek veya fikir alışverişi yapmak için kişilerin toplanmasını düzenlemek veya böyle bir düzenlemede yer almak anlamına gelir. Toplanmanın amacı grup dayanışmasını veya grup kimliğini beyan etmek veya teyit etmek de olabilir. Toplantılar, bu gibi amaçların yanı sıra, eğlence, kültürel, dini ya da ticari amaçla da yapılabilir ve yine de 21. maddenin koruma kapsamına girerler.

13. Toplantı kavramı etkinlikte birden fazla katılımcı olacağı anlamına gelse de,¹² tek başına olan bir protestocu da Sözleşmenin çeşitli hükümler uyarınca farklı korumalardan yararlanabilir, örneğin 19. madde. Barışçıl toplanma hakkının kullanımı normal olarak kişilerin fiziksel olarak toplanması olarak anlaşılrsa da, 21. maddenin sağladığı koruma kapsamına toplantılara çevrimiçi gibi yöntemle uzaktan katılım ve organizasyon da girer.¹³

14. Barışçıl toplantıların düzenlenmesi genelde önceden yapılır, böylece düzenleyiciler gerekli hazırlıkların yapılması için yetkililere zamanında haber verebilir. Bununla birlikte, genellikle mevcut olaylara karşı doğrudan tepkinin verildiği kendiliğinden gelişen toplantılar, koordineli olsun ya da olmasın, aynı şekilde 21. maddenin koruma kapsamına girer. Karşıt gösteriler, katılımcıların başka bir toplantıda ifade edilen görüşlerle hemfikir olmadıklarını ifade etmek istedikleri zaman düzenlenir. Her iki toplantı biçimi de 21. maddenin koruma kapsamındadır.

15. “Barışçıl” toplantılar, yaygın ve ağır şiddetin olduğu toplantılardan farklıdır. “Barışçıl” ve “şiddet içermeyen” terimleri bu bağlamda birbirlerinin yerine kullanılır. Barışçıl toplanma hakkı, tanım itibarıyla şiddet içermeyen kullanılmalıdır. 21. madde bağlamında “şiddet” terimi katılımcıların, yaralanma, ölüm veya mülke ciddi zarar ile sonuçlanabilecek şekilde başkalarına karşı fiziksel güç kullanması anlamına gelmektedir.¹⁴ Araç ya da yaya hareketlerinin veya günlük faaliyetlerinin aksamaması ya da itiş kakış yaşanması “şiddet” uygulandığı anlamına gelmez.

16. Bir toplantı sırasında katılımcıların davranışı barışçıl olduğu sürece, toplantıyı düzenleyenler ya da katılımcılar yerel şartlardan bazılarını yerine getirmemiş bile olsa, sırf bu sebepten dolayı 21. maddenin koruma kapsamının dışına çıkarılamaz.¹⁵ Toplu sivil itaatsizlik eylemleri veya doğrudan eylemler, şiddet içermediği sürece 21. madde kapsamında kalır.¹⁶

¹² *Coleman -Avustralya davası* (CCPR/C/87/D/1157/2003), parag. 6.4.

¹³ A/HRC/41/41.

¹⁴ C.f. AGİT & Venedik Komisyonu, *Barışçıl Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 51.

¹⁵ C.f. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Frumkin -Rusya davası* (Başvuru No. 74568/12), 5 Ocak 2016 tarihli karar, parag. 97.

¹⁶ C.f. CCPR/C/CHN-MAC/CO/1, parag. 16.

17. Barışçıl olan ve olmayan toplantılar arasında her zaman kesin bir ayrım bulunmasa bile, toplantıların genellikle barışçıl olduğuna dair bir karine mevcuttur.¹⁷ Bunun yanı sıra, toplantılarda bazı katılımcıların münferit şiddet eylemleri yüzünden diğer katılımcılar, toplantıyı düzenleyenler ya da toplantının kendisi şiddet ile bağdaştırılmamalıdır.¹⁸ Dolayısıyla, toplantılarda bazı katılımcılar 21. madde kapsamına girerken, diğerleri dışında kalabilir.

18. Toplantının barışçıl olup olmadığı sorusu, katılımcılardan kaynaklanan şiddete istinaden yanıtlanmalıdır. Barışçıl bir toplantıda yetkililerin ya da onlar adına hareket eden *provokatör ajanların (agents provocateurs)* katılımcılara karşı şiddet uyguladığı durumlar, toplantının barışçıl niteliğini ortadan kaldırmaz. Halktan kişilerin veya karşıt gösterilere ait katılımcıların toplantıya karşı şiddet uygulaması halinde de aynısı geçerlidir.

19. Yetkililer, katılımcıların diğer kişileri şiddet kullanmaya kışkırttığına ve bu tür eylemlerin şiddete yol açmasının muhtemel olduğuna, katılımcıların niyetlerinin şiddet içerdiğine ve bu doğrultuda hareket etmeyi planladıklarına veya katılımcılardan kaynaklı yakın bir şiddet tehdidi olduğuna dair, etkinlik öncesinde veya sırasında, güvenilir kanıt sunabilirse, toplantıda belli bazı katılımcıların davranışlarının şiddet içerdiği söylenebilir.¹⁹ Şiddet içeren münferit davranışlar, tüm toplantının barışçıl olmayan bir etkinlik olarak damgalanması için yeterli değildir, ancak bu tür davranışlar toplantıda açıkça ve yaygın bir şekilde sergileniyorsa, toplantıya katılım 21. madde uyarınca korunmaz.

20. Katılımcıların gaz maskesi ya da kask gibi koruyucu ekipmana sahip olması veya silah olarak kullanılan ya da silah olarak görülebilecek nesnelere taşınması, katılımcıların davranışlarının şiddet içerdiğini söylemek için yeterli değildir. Bu tür bir tespitin yapılması için, silah (özellikle ateşli silah) taşıma ile ilgili yerel düzenlemeler, yerel kültürel uygulamalar, şiddet uygulama niyetinin olup olmadığına dair kanıt ve bu tür nesnelere varlığından kaynaklanan şiddet riski gibi çeşitli hususlara dayalı olarak, vaka bazında değerlendirme yapılmalıdır.

III. Devletlerin barışçıl toplanma hakkına ilişkin yükümlülüğü

21. Sözleşme uyarınca taraf Devletler, Sözleşmede yer alan tüm hakları “sağlamak ve saygı göstermek” (madde 2 (1)); bu amaç doğrultusunda yasal ve diğer tedbirleri almak (madde 2 (2)); ve Sözleşmeden doğan hakları ihlal edilen herkes için etkili başvuru yolları temin etmek ve ihlaller ile ilgili hesap verebilirliği sağlamak (madde 2 (3)) ile yükümlüdür.²⁰ Taraf Devletlerin barışçıl toplanma hakkına ilişkin yükümlülüğü bu unsurları içermektedir, ancak 21. maddede belirtilen kriterler uyarınca bu hakka bazı kısıtlamalar getirilebilir.

22. Devletler, katılımcıların toplantının amaçlarını veya ifadeye dayalı içeriğini serbestçe belirlemesine izin vermelidir. Yetkililerin barışçıl toplantılara yaklaşımı ve uyguladıkları kısıtlamalar prensipte “içerik bakımından tarafsız”²¹ olmalı ve katılımcıların kimlikleri ya da yetkililer ile olan ilişkilerine bağlı olmamalıdır. Bunun yanı sıra, toplantıların “zamanı, mekanı ve yapılış şekli”, bazı koşullarda meşru kısıtlamalara tabi olabilir; toplantılar ifadeye dayalı etkinlikler olduğu için, toplantıların hedef kitlenin görebileceği ve işitebileceği bir şekilde yapılmasına mümkün olduğu kadar imkan verilmelidir.²²

23. Devletlerin, barışçıl toplanma hakkını sağlama ve saygı gösterme yükümlükleri nedeniyle toplantılar sırasında ve sonrasında bazı negatif ve pozitif ödevleri vardır. Negatif ödev,

¹⁷ A/HRC/31/66, parag. 18.

¹⁸ C.f. Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Atenco – Meksika, Cinsel İşkence Mağduru Kadınlar Davası*, 28 Kasım 2018 tarihli Mahkeme Kararı, Seri C No. 371, parag. 175; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Frumkin -Rusya davası*, parag. 99.

¹⁹ C.f. Rabat Eylem Planı (2012), A/HRC/22/17/Add.4, ek, parag. 29(f).

²⁰ Genel yorum No. 31.

²¹ Bakınız *Alekseev -Rusya Federasyonu davası*, (CCPR/C/109/D/1873/2009), parag. 9.6. Bakınız ayrıca *Amelkovich -Belarus davası* (CCPR/C/125/D/2720/2016), parag. 6.6; CCPR/C/GNQ/CO/1, parag. 54.

²² *Strizhak -Belarus davası*, (CCPR/C/124/D/2260/2013), para. 6.5.

barışçıl toplantılara *haksız müdahale yapılmamasını* gerektirir. Örneğin Devletler, yükümlülükleri gereği haklı ve geçerli gerekçeler olmadan barışçıl toplantıları yasaklayamaz, kısıtlayamaz, engelleyemez, dağıtamaz ya da bozamaz veya meşru sebep olmadan katılımcılara ve düzenleyicilere yaptırım uygulayamaz.

24. Taraf Devletlerin ayrıca barışçıl toplantıların yapılmasını *kolaylaştırma* ve katılımcıların hedeflerine ulaşmasını mümkün kılma yönünde bazı pozitif ödevleri vardır.²³ Bu sebeple Devletler, barışçıl toplanma hakkının ayrımcılık yapılmadan kullanılması için elverişli bir ortamı desteklemeli ve bu hakkın etkin şekilde kullanılması için yasal ve kurumsal çerçeveyi oluşturmalıdır. Yetkililerin bazen belli tedbirler alması gerekebilir. Örneğin, cadde girişlerine engel koymaları, trafik yönünü değiştirmeleri ya da güvenlik tedbirleri almaları gerekebilir. Devletler, halktan diğer kişilerin,²⁴ karşıt gösterilere katılan kişilerin ve özel güvenlik hizmeti sağlayıcılarının müdahalesi veya şiddet içeren davranışları gibi, Devlet dışındaki aktörler tarafından istismar edilme olasılığına karşı toplantı katılımcılarını gerektiğinde *korumalıdır*.

25. Devletler, kanunlar, kanunların yorumlanması ve uygulanışı nedeniyle, barışçıl toplanma hakkının kullanılmasında ırk, renk, etnik köken, yaş, cinsiyet, dil, mülk, din ya da inanç, siyasi ya da diğer görüş, ulusal ya da sosyal köken, doğum, azınlık, yerli köken ya da başka bir statü, engellilik, cinsel yönelim veya cinsel kimlik ya da başka bir statü temelinde ayrımcılık yapılmamasını temin etmelidir.²⁵ Ayrımcılığa maruz kalan grupların üyesi olan ya da toplantılara katılmakta zorluk çeken bireylerin, barışçıl toplanma hakkından yararlanmasını eşit ve etkili şekilde kolaylaştırmak ve korumak için özel çaba gösterilmelidir.²⁶ Devletler ayrıca, katılımcıları ayrımcılık içeren her türlü istismar ve saldırıdan korumakla görevlidir.²⁷

26. Barışçıl toplanma hakkı, toplantı katılımcılarını halktan diğer kişilerin sebep olduğu zorluklara karşı muaf kılmaz. Devletler, karşıt gösterileri kendi başlarına bir toplantı olarak ele alarak saygı göstermeli ve yapılmalarını temin etmelidir; aynı zamanda karşıt gösterilerin muhalif olduğu toplantıların da haksız yere bozulmasını önlemelidir.²⁸ Devletler ilke olarak, karşıt gösteriler olduğunda içerik bakımından tarafsız bir yaklaşım benimsemelidir; karşıt gösterilerin muhalif oldukları toplantıların görüş ve işitme alanında yapılmasına mümkün olan ölçüde izin verilmelidir.

27. Barışçıl bir toplantının halktan bazı kişilerin olumsuz ve hatta şiddet içeren tepkisine neden olma ihtimali, toplantının yasaklanması ya da kısıtlanması için yeterli bir sebep değildir.²⁹ Devletler, tüm katılımcıları korumak ve toplantıların kesintisiz bir şekilde yapılmasına imkan vermek için, kendilerine orantısız yük getirmeden gerekli tüm makul tedbirleri almakla yükümlüdür.³⁰

28. Barışçıl toplanma hakkının sağlanması ve saygı gösterilmesi için, işleyen ve şeffaf bir yasal sistemin ve karar alma sürecinin olması esastır. Yerel hukukun, barışçıl toplanma hakkını tanıması, ilgili tüm görevlilerin sorumluluk ve görevlerini açıkça belirlemesi, ilgili uluslararası standartlar ile uyumlu olması ve kamuya açık olması gerekir. Devletler, barışçıl toplanma hakkını kullanmak isteyen kişilerin izlemesi gereken usuller, sorumlu yetkililerin

²³ *Turchenyak -Belarus davası* ile ilgili kararından (CCPR/C/108/D/1948/2010) itibaren Komite, Devletlerin toplantılarla ilgili olarak attıkları adımların "hakkın kullanımı kolaylaştırma amacı doğrultusunda olması gerektiğini" pek çok kez tekrarlamıştır (parag.7.4). Bakınız ayrıca CCPR/C/BEN/CO/2, parag. 33. C.f. A/HRC/20/27, parag. 33; İnsan Hakları Konseyi Kararı 38/11, OP 4.

²⁴ *Alekseev -Rusya Federasyonu davası* (CCPR/C/109/D/1873/2009), parag. 9.6.

²⁵ CCPR/C/GEO/CO/4, parag. 8; CCPR/C/MNG/CO/6, parag. 11; CCPR/C/RUS/CO/7, parag. 10; CCPR/C/PRY/CO/3, parag. 9. C.f. CRC/C/KEN/CO/3-5 parag. 27–28; Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirgesi" (A/RES/61/295), madde 2.

²⁶ A/HRC/31/66, parag. 16.

²⁷ CCPR/C/CHL/CO/6, parag. 19. Bakınız ayrıca *Fedotova -Rusya Federasyonu davası* (CCPR/C/106/D/1932/2010), para. 10.4.

²⁸ C.f. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Plattform "Ärzte für das Leben" / Avusturya davası* (no. 10126/82), 21 Haziran 1988 tarihli Mahkeme Kararı, parag. 32.

²⁹ C.f. ACHPR, *Afrika'da Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 70 (a).

³⁰ Bakınız ayrıca aşağıda parag. 52.

kimler olduğu, bu görevlilerin tabi olduğu kurallar ve hak ihlalleri halinde başvuru yolları gibi ilgili hukuk ve düzenlemeler hakkında kamunun bilincini arttırmalıdır.

29. Barışçıl toplantılar öncesinde, sırasında ve sonrasında bu hakkın kullanımını desteklemek üzere Taraf Devletler, etkili başvuru yollarına zamanında erişim, yargı yolları ya da ulusal insan hakları kurumları dahil, barışçıl toplantılar ile ilgili tüm organların bağımsız ve şeffaf gözetiminin yapılmasını temin etmelidir.

30. Barışçıl toplanma hakkının tam olarak kullanılmasında gazeteciler, insan hakları savunucuları, seçim gözlemcileri ve toplantıların izlenmesine veya raporlanmasına dahil diğer kişilerin rolü bilhassa önemlidir ve Sözleşme uyarınca bu kişilerin korunma hakları vardır.³¹ Bu kişilerin, kolluk görevlilerinin eylemlerinin izlenmesi dahil, işlevlerini yerine getirmesi yasaklanmamalı ya da haksızca sınırlanmamalıdır. Misilleme ya da başka türlü tacizle karşılaşmamalı, ekipmanlarına el konulmamalı ya da tahrip edilmemelidir.³² Bir toplantı yasa dışı ilan edilse ya da dağıtılsa bile, bu durum izleme hakkını sona erdirmez. Toplantıları izlemek, bağımsız ulusal insan hakları kurumları ve hükümet dışı örgütler için iyi bir uygulamadır.

31. Taraf Devletler, barışçıl toplanma hakkının sağlanmasında esas sorumluluğa sahiptir. Bununla birlikte, işletmelerin de, örneğin kendi faaliyetlerinden ve personelinden etkilenen toplulukların barışçıl toplanma hakkı dahil, insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu vardır.³³ Özel hukuk tüzel kişilerinin ve daha geniş kapsamda toplumun, bu hakkın kullanılması sonucunda biraz karmaşa yaşanmasını kabul etmesi beklenebilir.

32. Barışçıl toplantıların genellikle ifadeye dayalı işlevleri olduğu ve siyasi konuşmaların ifade biçimi olarak belli bir koruma altına alındığı dikkate alındığında, siyasi bir mesajı olan toplantıların da yüksek düzey koruma ve düzenlemeden yararlanması mantıklıdır.³⁴

33. 21. madde ve ilgili haklar, toplantı katılımcılarına sadece toplantı sırasında ve mekanında koruma sağlamaz. Ayrıca, toplanmanın anlık bağlamı dışında kalan ancak etkinliğin anlamı açısından zaruri olup, birey ya da grup tarafından yürütülen diğer ilişkili faaliyetler de koruma kapsamına girer. Dolayısıyla Taraf Devletlerin yükümlükleri kapsamında, katılımcıların ya da düzenleyicilerin kaynaklarının seferber edilmesi, planlama, planlanan bir etkinlik hakkında bilgi dağıtımı,³⁵ etkinliğe hazırlanma ve etkinlik yerine gidış,³⁶ toplantı öncesinde ve sırasında katılımcılar arasında iletişim, toplantının yayımlanması ve daha sonra toplantıdan ayrılma gibi eylemler de yer alır. Bu faaliyetler de toplantının kendisi gibi kısıtlanabilir, ancak bu kısıtlamalar dar kapsamda uygulanmalıdır. Dahası, hiç kimse barışçıl bir toplantıda bulunduğu veya ilişkili olduğu için tacize ya da misillemeye maruz kalmamalıdır.

34. Toplantılarla ilişkili çoğu faaliyet çevrimiçi gerçekleşir ya da dijital hizmetlerden yararlanır. Bu tür faaliyetler de 21. maddenin koruma kapsamına girer. Örneğin, Devletler barışçıl toplantılarda internet bağlantısını engellememelidir.³⁷ Aynı durum, bağlantılık ve içerik erişimine yönelik, coğrafi hedefli ya da teknolojik müdahaleler için de geçerlidir. Devletler, internet servis sağlayıcıları ve aracı hizmet sağlayıcılarının faaliyetleri nedeniyle toplantıların ya da katılımcıların mahremiyetinin haksız olarak kısıtlanmadığından emin olmalıdır. Bilgi dağıtım sistemlerinin işleyişine getirilen kısıtlamalar, ifade özgürlüğüne uygulanan kısıtlamaların tabi olduğu testler ile uyumlu olmalıdır.³⁸

35. Devletin tüm organları, barışçıl toplanma hakkının sağlanması ve saygı gösterilmesi ile yükümlüdür; ancak toplantılar ile ilgili kararlar genellikle yerel düzeyde almır. Bu sebeple

³¹ *Zhagiparov -Kazakistan davası* (CCPR/C/124/D/2441/2014), parag. 13.2–13.5. C.f. Genel Kurul kararı 53/1, ek.

³² CCPR/C/MRT/CO/1, parag. 22. Bakınız ayrıca Genel Kurul kararı 66/164, OP 6.

³³ İşletmeler ve İnsan Haklarına ilişkin Rehber İlkeler, A/HRC/17/31, ek.

³⁴ Genel yorum No. 34, parag. 34, 37–38 ve 42–43. Bakınız ayrıca CCPR/C/LAO/CO/1, parag. 33.

³⁵ *Tulzhenkova -Belarus davası* (CCPR/C/103/D/1838/2008), parag. 9.3.

³⁶ *Evrezov ve diğerleri -Belarus davası* (CCPR/C/112/D/1999/2010 ve Corr.1), parag. 8.5.

³⁷ CCPR/C/CMR/CO/5, parag. 41.

³⁸ Genel yorum No. 34, parag. 34.

Devletler, hükümetin tüm düzeylerinde bu tür kararların verilmesine dahil olan tüm görevliler için yeterli eğitim ve kaynak sağlamalıdır.

IV. Barışçıl toplanma hakkına yönelik kısıtlamalar

36. Barışçıl toplanma hakkı bazı durumlarda sınırlanabilmekle birlikte, kısıtlamalar için gerekçe gösterme zorunluluğu yetkililere aittir.³⁹ Yetkililer kısıtlamaların, kanunilik koşulunu karşıladığı ve ayrıca 21. maddede sıralanan ve aşağıda açıklanan kısıtlama gerekçelerinden en azından biri açısından gerekli ve orantılı olduğunu gösterebilmelidir. Bu zorunluluğun yerine getirilmemesi halinde 21. madde ihlal edilmiş olur.⁴⁰ Kısıtlamalar, hakkın kullanımına gereksiz ve orantısız sınırlama getirmeye çalışmak yerine, hakkın kullanımını kolaylaştırma amacına uygun olarak yapılmalıdır.⁴¹ Kısıtlamalar, ayrımcı olmamalı, hakkın özüne zarar vermemeli, insanları toplantılara katılmaktan vazgeçirme amacıyla olmamalı ya da caydırıcı etkiye sebep olmamalıdır.

37. Bir toplantının yasaklanması ancak son çare olarak düşünülmelidir. Toplantıya kısıtlama getirilmesinin gerekli bulunduğu durumlarda yetkililer, öncelikle en az müdahale eden tedbirleri uygulamaya çalışmalıdır. Devletler, tüm riskleri ortadan kaldırmak için toplantı öncesinde kısıtlama yapmak yerine, toplantının yapılmasına izin vererek, toplantı sırasında olası ihlallere karşı tedbirlerin gerekliliği hakkında daha sonra karar verebilir.⁴²

38. Barışçıl toplantılara katılıma yönelik kısıtlamalar, katılımcıların davranışı ve toplantı hakkında duruma özgü veya farklılaştırılmış bir değerlendirmeye dayalı olmalıdır. Barışçıl toplantılara getirilen genel kısıtlamalar büyük ihtimalle orantısız olacaktır.

39. 21. maddenin ikinci cümlesinde, hakkın kullanımına yönelik hukuka uygun olarak konulmuş kısıtlamalardan başka kısıtlama getirilemez denmektedir. Böylece, Sözleşmenin diğer maddelerinde yer alan kısıtlamaların “kanun ile belirlenmiş” olması şartına benzer şekilde *kanunilik* şartı konulmuştur. Dolayısıyla kısıtlamalar, kanun ya da kanuna dayalı idari kararlar aracılığıyla yapılmalıdır. Söz konusu kanunlar kesin bir şekilde ifade edilmeli, böylece toplum davranışlarını nasıl düzenlemesi gerektiğine karar verebilmelidir. Ayrıca bu kanunlarda, kanunun uygulanışıyla görevli kişilere sınırsız veya geniş takdir yetkisi verilmeyebilir.⁴³

40. 21. maddeye göre kısıtlamalar “demokratik bir toplumda gerekli” olmalıdır. Dolayısıyla demokrasi, hukukun üstünlüğü, siyasi çoğulculuk ve insan haklarına dayalı bir toplum bağlamında kısıtlamalar, *gerekli ve orantılı* olmalı sadece makul ya da avantajlı olması dikkate alınmamalıdır.⁴⁴ Bu tür kısıtlamalar, 21. maddede sıralanan kısıtlama gerekçeleri ile ilgili olup, acil bir sosyal ihtiyaç karşısında uygun düşen müdahaleler şeklinde olmalıdır. Ayrıca, ilgili koruma işlevi doğrultusunda, alınabilecek tedbirler arasında en az müdahale eden kısıtlama uygulanmalıdır.⁴⁵ Dahası, kısıtlama orantılı olmalıdır; bunu sağlamak için, müdahalenin yapısı ve hakkın kullanımına verebileceği zarar ile müdahalenin gerekçesi açısından sonuçta elde edilecek fayda karşılaştırılarak değerlendirilmesi yapılmalıdır.⁴⁶ Eğer hakkın kullanıma verilecek zarar, elde edilecek faydadan daha fazla ise kısıtlama orantısızdır ve bu sebeple izin verilemez.

41. 21. maddenin ikinci cümlesinin son kısmında barışçıl toplanma hakkının kısıtlanabileceği meşru gerekçeler sıralanmıştır. Ayrıntılı ve eksiksiz olan bu sıralamada yer

³⁹ *Gryb -Belarus davası* (CCPR/C/108/D/1316/2004), parag. 13.4.

⁴⁰ *Chebotaeva -Rusya Federasyonu davası* (CCPR/C/104/D/1866/2009), parag. 9.3.

⁴¹ *Turchenyak ve diğerleri -Belarus davası* (CCPR/C/108/D/1948/2010 ve Corr.1), parag. 7.4.

⁴² C.f. AGİT & Venedik Komisyonu, *Barışçıl Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 132, 220–22.

⁴³ *Nepomnyashchiy -Rusya Federasyonu davası* (CCPR/C/123/D/2318/2013), parag. 7.7; ve Genel yorum No. 34, parag. 25.

⁴⁴ Genel yorum No. 34, parag. 34.

⁴⁵ *Toregozhina -Kazakistan davası* (CCPR/C/112/D/2137/2012), parag. 7.4.

⁴⁶ *Ibid.*, parag. 7.4, 7.6. C.f. AGİT & Venedik Komisyonu, *Barışçıl Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 131.

alan gerekçeler şunlardır: ulusal güvenlik menfaatleri, kamu güvenliği, kamu düzeni (*ordre public*), kamu sağlığının veya ahlakının korunması ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması.

42. Devletin, olası bir tehdit ya da güç kullanımı karşısında ulusun varlığını, toprak bütünlüğünü ya da siyasi bağımsızlığını koruma kapasitesini muhafaza etmek için kısıtlama yapması gereken durumlarda, “ulusal güvenlik menfaatleri” kısıtlama gerekçesi olarak gösterilebilir.⁴⁷ “Barışçıl” toplantıların bu eşiği aşması ancak istisnai durumlarda olabilir. Ayrıca, ulusal güvenliğin kötüleşmesinin nedeni insan haklarının bastırılması ise, bu durum barışçıl toplanma hakkının kısıtlanması dahil, daha fazla kısıtlama yapmak için gerekçe gösterilemez.⁴⁸

43. Barışçıl toplanma hakkının, “kamu güvenliği” gerekçesi ile kısıtlanabilmesi için⁴⁹, toplantının kişilerin güvenliğine (kişinin yaşamı veya güvenliği) karşı gerçek ve ciddi bir risk oluşturduğu ya da benzer şekilde mülke ciddi zarar verme riskinin olduğu tespit edilmelidir.⁵⁰

44. “Kamu düzeni”, toplumun düzgün işleyişini sağlayan kuralların bütünü ya da toplumun temelini oluşturan ilkeler grubu anlamına gelir; bu ilkeler içinde barışçıl toplanma hakkı gibi insan haklarına riayet etmek de yer alır.⁵¹ Taraf Devletler, “kamu düzeninin” muğlak tanımını, barışçıl toplanma hakkına çok geniş kısıtlamalar getirmek için kullanmamalıdır.⁵² Barışçıl toplantılar bazı durumlarda özü itibarıyla veya kasten karmaşaya yol açabilir ve büyük ölçüde hoşgörü gerektirebilir. “Kamu düzeni” ve “kanun ve düzen” eşanlamlı değildir ve yerel hukukta “kamu düzenini bozmanın” yasak olması sebebiyle, barışçıl toplantılara haksız olarak kısıtlama getirilmemelidir.

45. Örneğin bulaşıcı hastalık salgınının olduğu ve toplanmaların tehlikeli bulunduğu durumlarda “kamu sağlığını” koruma gerekçesiyle istisnai olarak hakkın kullanımına kısıtlama getirilebilir. Toplantı sırasında sıhhi koşulların halk sağlığı veya katılımcıların sağlığı açısından ciddi risk oluşturduğu aşırı durumlarda da kısıtlama yapılabilir.⁵³

46. Barışçıl toplantıların “ahlakı” koruma amacıyla kısıtlanması sadece istisnai olarak uygulanmalıdır. “Ahlakı koruma” gerekçesi, tek bir sosyal, felsefi veya dini gelenekten⁵⁴ kaynaklanan ahlak anlayışını korumak için kullanılmamalı ve bu tür kısıtlamalar evrensel insan hakları, çoğulculuk ve ayrımcılık yapmama ilkesi ışığında anlaşılmalıdır.⁵⁵ Bu gerekçe temelinde yapılan kısıtlamalar, örneğin cinsel eğilim veya cinsel kimlik ile ilgili ifadelere karşı gelindiği için uygulanamaz.⁵⁶

47. “Başkalarının hak ve özgürlüklerini koruma” amacıyla getirilen kısıtlamalar, Sözleşmenin korunması ya da toplantıya katılmayan kişilerin insan haklarının korunması ile ilgili olabilir. Öte yandan, toplantılarda kamusal alan ve diğer alanların kullanımı meşrudur ve toplantılar özü itibarıyla olağan hayat akışında belli bir düzeyde karmaşaya yol açabilir; bu sebeple bu tür karmaşalara, orantısız bir aksaklığa yol açmadıkları sürece, uyum gösterilmelidir. Orantısız bir aksaklık veya sıkıntı olması halinde kısıtlama yapmak isteyen yetkililer, kısıtlama için ayrıntılı gerekçe ileri sürebilmelidir.⁵⁷

⁴⁷ Medeni ve Siyasal Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme Hükümlerinin Kısıtlanması ve Askıya Alınmasına İlişkin Siracusa İlkeleri (E/CN.4/1985/4, ek), parag. 29.

⁴⁸ Ibid., parag. 32.

⁴⁹ Bakınız CCPR/C/MKD/CO/3, para. 19; *Alekseev -Rusya Federasyonu davası*, para. 9.5.

⁵⁰ Siracusa İlkeleri, parag. 33.

⁵¹ Ibid., parag. 22.

⁵² CCPR/C/KAZ/CO/1, para. 26; CCPR/C/DZA/CO/4, parag. 45.

⁵³ C.f. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Cisse / Fransa davası* (no. 51346/99), 9 Nisan 2002 tarihli Mahkeme Kararı.

⁵⁴ Genel yorum No. 22, parag. 8.

⁵⁵ Genel yorum No. 34, parag. 32.

⁵⁶ *Fedotova -Rusya Federasyonu davası* (CCPR/C/106/D/1932/2010), parag. 10.5–10.6; *Alekseev - Rusya Federasyonu davası*, parag. 9.6.

⁵⁷ *Stambrovsky -Belarus davası* (CCPR/C/112/D/1987/2010), parag. 7.6; *Pugach -Belarus davası* (CCPR/C/114/D/1984/2010), parag. 7.8.

48. 21. maddede belirtilen ve yukarıda bahsedilen kısıtlamalarla ilgili genel çerçevenin yanı sıra, barışçıl toplanma hakkına getirilecek kısıtlamalarda dikkate alınması gereken başka hususlar da mevcuttur. Hakkın kullanımı açısından esas hususlardan biri, kısıtlamaların ilke olarak içerik bakımından tarafsız olması gerektiği ve dolayısıyla toplantıda vurgulanan mesaj ile ilgili olmaması gerektiğidir.⁵⁸ Bunun tersi bir yaklaşım, kişilerin fikirlerini iletme sürüp destek bulduğu, potansiyel bir siyasi ve sosyal katılım aracı olan barışçıl toplantıların bu amacına aykırıdır.

49. Toplantılarda ifadeye dayalı unsurlar ile ilgili olarak, ifade özgürlüğüne uygulanan kurallar izlenmelidir. Dolayısıyla, barışçıl toplantılara yönelik kısıtlamalar, hükümetin, anayasanın, siyasi sistemin demokratik yöntemle değişmesi ya da kendi kaderini tayin hakkının kullanılması için yapılan çağrılar gibi otoriteye karşı meydan okuyan söylemleri ve hükümete karşı siyasi muhalefet içerikli ifadeleri bastırmak için⁵⁹ dolaylı ya da doğrudan kullanılmamalıdır. Kısıtlamalar, Devlet kurumlarının ya da yetkililerinin şeref ve itibarına yönelik hakaretleri yasaklamak için kullanılmamalıdır.⁶⁰

50. Sözleşmenin 20. maddesi uyarınca barışçıl toplantılar, savaş propagandası yapmak için (1. fıkra) veya ulusal, ırksal ya da dini nefreti, ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak biçimde savunmak için (2. fıkra) kullanılamaz.⁶¹ Bu gibi durumlarda mümkün oldukça, toplantının geneline değil, bireysel failere karşı harekete geçilmelidir. 20. madde kapsamına giren mesajların hakim olduğu toplantılara katılım, 19. ve 21. maddelerde belirtilen kısıtlama koşullarına uygun olarak ele alınmalıdır.⁶²

51. Genel olarak, bayrak, üniforma, işaret ve pankartların kullanımı, üzücü bir geçmişin sembolleri dahi olsalar, meşru bir ifade biçimi olarak görülmeli ve kısıtlanmamalıdır. Bu tür sembollerin ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak şekilde doğrudan ya da ağırlıklı olarak kullanıldığı istisnai durumlarda uygun kısıtlamalar yapılmalıdır.⁶³

52. Genel bir kural olarak, toplantının halktan bazı kişilerin katılımcılara karşı düşmanca tepkisine neden olması ya da bunun ihtimali kısıtlama yapmak için bir gerekçe sayılmaz; toplantının devam etmesine izin verilmeli ve katılımcılar koruma altına alınmalıdır.⁶⁴ Bununla birlikte, katılımcıların güvenliğinin ciddi bir tehdit altında olduğu ve Devletin katılımcıları koruyamayacağı açıkça görüldüğü istisnai durumlarda toplantı katılımına yönelik kısıtlama uygulanabilir. Bu tür kısıtlamalar sıkı tetkike tabi tutulmalı ve uygunluğu tespit edilmelidir. Açıkça belirlenmemiş bir şiddet riski olması ya da yetkililerin, toplantıya karşı çıkan taraflardan kaynaklanan şiddeti önleme ya da bertaraf etme kapasitesinin olmama ihtimali kısıtlama yapılması için yeterli değildir; Devlet, yeterli sayıda kolluk kuvveti tahsis edilse bile durumu kontrol altına alamayacağını somut bir risk analizine dayalı olarak gösterebilmelidir.⁶⁵ Toplantıyı yasaklamadan önce, toplantının ertelenmesi ya da yerinin değiştirilmesi gibi daha az müdahale içeren kısıtlamalar değerlendirilmelidir.

53. Toplantıların “zamanı, mekan ve yapılış şekli” genel olarak içerik bakımından tarafsız düzenlemeye tabidir ve bu unsurların kısıtlanmasını gerektiren koşullar mevcut olsa bile, yetkililer kısıtlamalara vaka bazında gerekçe göstermekle sorumludur.⁶⁶ Bu tür kısıtlamalar,

⁵⁸ *Alekseev -Rusya Federasyonu davası*, parag. 9.6.

⁵⁹ CCPR/C/MDG/CO/4, parag. 51.

⁶⁰ CCPR/C/79/Add. 86, parag. 18; Genel yorum No. 34, parag. 38.

⁶¹ Madde 20 (1) ve (2).

⁶² Bakınız Genel yorum No. 34, parag. 50–52; madde 4, Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme; ve Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, Genel tavsiye No. 35. Bakınız ayrıca Rabat Eylem Planı (2012), A/HRC/22/17/Add.4, ek, parag. 29 ve Beyrut Bildirgesi ve “Haklara Yönelik İnanç” konulu 18 taahhüt” (A/HRC/40/58, ekler I ve II).

⁶³ C.f. AGİT & Venedik Komisyonu, *Barışçıl Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 152. Bakınız ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Fäber -Macaristan davası* (başvuru No. 40721/08), 24 Ekim 2012 tarihli Karar, parag. 56–58.

⁶⁴ *Alekseev -Rusya Federasyonu davası*, parag. 9.6. Bakınız ayrıca yukarıdaki parag. 18.

⁶⁵ *Alekseev -Rusya Federasyonu davası*, parag. 9.6.

⁶⁶ C.f. AGİT & Venedik Komisyonu, *Barışçıl Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 132.

katılımcıların hedefledikleri kitlenin “görüş ve işitme” alanında veya amaçları doğrultusunda hangi mekan önemliyse orada toplanmasına mümkün oldukça imkan vermelidir.⁶⁷

54. Toplantıların *zamanı* ile ilgili kısıtlamalar: Katılımcılara görüşlerini etkin şekilde ortaya koymak ya da diğer amaçlarını gerçekleştirmek için yeterli fırsat tanınmalıdır.⁶⁸ Barışçıl toplantıların kendiliğinden bitmesine genellikle izin verilmelidir. Toplantıların belli tarih veya saatlerde yapılması veya yapılmamasını öngören kısıtlamalar, Sözleşmeye uygunluk açısından endişe vericidir.⁶⁹ Toplantılar, sadece düzenleme sıklığı nedeniyle sınırlandırılmamalıdır. Gösterilerin zamanlaması, süresi ya da sıklığı gösterinin amacı açısından önemli rol oynayabilir. Bununla birlikte, sürekli düzenlenen toplantıların kümülatif etkisi, orantılılık açısından değerlendirildiğinde kısıtlama gerektirebilir. Örneğin, yerleşim bölgelerinde düzenli olarak gece yapılan toplantılar, o çevrede yaşayan kişiler üzerinde kayda değer etki bırakabilir.

55. Toplantıların *mekanı* ile ilgili kısıtlamalar: Barışçıl toplantılar, kent meydanları ve caddeler gibi halkın erişimi olan veya erişimin olması gereken tüm alanlarda prensip olarak düzenlenebilir.⁷⁰ Bina ve park gibi bazı alanlara yönelik kamu erişimi kuralları nedeniyle bu gibi mekanlarda toplanma hakkı sınırlanabilmekle birlikte, barışçıl toplantılara yönelik bu tür kısıtlamalar 21. maddede belirtilen gerekçelere uygun olmalıdır. Barışçıl toplantılar, hedefledikleri kitlenin ya da halkın dikkatini etkili bir şekilde çekemeyecekleri uzak alanlara sürülmemelidir.⁷¹ Genel bir kural olarak, başkentin herhangi bir yerinde;⁷² özellikle belirlenmiş tek bir alan haricinde şehir içindeki⁷³ ya da şehir merkezinin dışındaki⁷⁴ kamuya açık herhangi bir yerde veya “şehrin tüm caddelerinde” toplanma hakkının kullanılması yasaklanamaz.

56. Mahkeme, parlamento, tarihi öneme sahip alanlar ve diğer resmi binaların çevresinde toplantı düzenlenemeyeceğine dair genel kural koymaktan genel olarak kaçınılmalıdır çünkü *diğer nedenlerin yanı sıra*, bu mekanlar kamusal alandır. Bu gibi mekanların içinde veya çevresinde toplantı yapılmasının kısıtlanması halinde, kısıtlamanın gerekçesi özellikle belirtilmeli ve kısıtlamanın yapılacağı alan çok dar tutulmalıdır.⁷⁵

57. Özel alanlarda yapılan toplantılar, barışçıl toplanma hakkının kapsamına girer⁷⁶; ancak mülkte hakkı olan kişilerin menfaatleri de dikkate alınmalıdır. Toplantı alanının kamu erişimine rutin olarak açık olup olmadığı, toplantı sebebiyle mülk haklarına yönelik olası müdahalenin yapısı ve kapsamı, mülkte hak sahibi olanların mülkün bu şekilde kullanımını onaylayıp onaylamadığı, toplantı nedeniyle söz konusu alanın mülkiyeti hakkında resmi itirazların yapıp yapılmadığı ve toplantı katılımcılarının toplantının amacına ulaşmak için görüş ve işitme prensibine uygun başka makul araçlara sahip olup olmadığı gibi hususlara bağlı olarak özel alanda düzenlenen toplantılara yönelik kısıtlamaların ne ölçüde yapılabileceği tespit edilir.⁷⁷ Özel mülke erişim, ayrımcılık temelinde reddedilemez.

58. Toplantıların *yapılış şekli* ile ilgili kısıtlamalar: Katılımcıların, mesajlarını vurgulamak için poster, megafon ya da müzik aletleri gibi ekipman veya projeksiyon cihazı

⁶⁷ *Turchenyak ve diğerleri -Belarus davası*, parag. 7.4.

⁶⁸ C.f. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Éva Molnár / Macaristan davası* (no. 10346/05), 7 Ekim 2008 tarihli Karar, parag. 42.

⁶⁹ CCPR/C/KOR/CO/4, parag. 52; CCPR/C/TJK/CO/3, parag. 49.

⁷⁰ C.f. Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu, *Protesto ve İnsan Hakları*, parag. 72.

⁷¹ CCPR/C/KOR/CO/4, parag. 52; CCPR/C/KAZ/CO/1, parag. 26.

⁷² CCPR/C/DZA/CO/4, parag. 45.

⁷³ *Turchenyak ve diğerleri -Belarus davası*, parag. 7.5.

⁷⁴ *Sudalenko -Belarus davası* (CCPR/C/113/D/1992/2010), parag. 8.5.

⁷⁵ *Zündel -Kanada davası* (CCPR/C/78/D/953/2000), parag. 8.5.

⁷⁶ C.f. *Giménez -Paraguay davası* (CCPR/C/123/D/2372/2014), parag. 8.3; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Annenkov ve diğerleri / Rusya davası* (no. 31475/10), 25 Temmuz 2017 tarihli Karar, parag. 122.

⁷⁷ C.f. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Appleby ve diğerleri -Birleşik Krallık davası* (başvuru No. 44306/98), 6 Mayıs 2003 tarihli Karar, parag. 47.

gibi teknik araçlar kullanmasına izin verilmelidir. Katılımcıların hedef kitlesine erişmesi ya da amaçlarına ulaşması için toplantılarda ses sistemleri gibi geçici yapılar kurulabilir.⁷⁸

59. Genel olarak, Taraf Devletler toplantı katılımcılarının sayısına sınırlama getirmemelidir.⁷⁹ Bu tür bir kısıtlama ancak 21. maddede yer alan meşru kısıtlama gerekçeleriyle açıkça ilişkili ise kabul edilebilir; örneğin, kamu güvenliği açısından toplanmanın planlandığı stadyum ya da köprüünün azami taşıma kapasitesinin aşılması ya da kamu sağlığı koşullarının sosyal mesafe gerektirmesi gibi durumlarda kısıtlama kabul edilebilir.

60. Barışçıl toplantılarda katılımcıların, kapüşon, maske gibi yüzlerini örten giysiler giymesi ya da kimliklerini gizlemek için başka yöntemler kullanması, toplantının ifade unsurlarının bir parçası olabilir ya da karşı misillemeyi önleme veya yeni gözetim teknolojileri karşısında mahremiyeti koruma amaçlı olabilir. Katılımcılar tutuklanmalarını makul kılan davranışlarda⁸⁰ bulunmadığı ve buna benzer mücbir sebepler⁸¹ olmadığı sürece, katılımcıların kimliklerini gizli tutmasına izin verilmelidir. Kimliği gizleyen kılık kıyafetin kullanılması, katılımcıların şiddet kullanma niyetinde olduğu şeklinde anlaşılmalıdır.

61. Yetkililerin bilgi ve veri toplaması bazı koşullarda toplantıların yapılmasını kolaylaştırabilir ancak bunun sonucu olarak haklar bastırılmaz ya da bu tedbir, caydırıcı etki yaratmak için kullanılamaz. İletişimin izlenmesi dahil, kamu ya da özel hukuk tüzel kişileri tarafından toplanan bilgiler, verinin toplanma, paylaşılma, tutulma ve erişme yöntemleri, mahremiyet hakkı gibi uluslararası standartlara kesin olarak uygun olmalıdır ve toplantı katılımcılarını ve muhtemel katılımcıları yıldırma ya da taciz etme amacıyla asla kullanılmamalıdır.⁸² Bu tür uygulamalar, uluslararası standartlara uygun ve kamunun erişimine açık yerel yasal çerçeveler ile düzenlenmeli ve mahkeme tarafından tetkik edilmelidir.⁸³

62. Toplantının kamuya açık olarak düzenlenmesi, katılımcıların mahremiyetinin ihlal edilemeyeceği anlamına gelmez. Örneğin, mahremiyet hakkı, kalabalıkta bireysel katılımcıları tespit eden yüz tanıma teknolojisi ve diğer teknolojiler ile ihlal edilebilir.⁸⁴ Barışçıl toplantı katılımcıları hakkında bilgi edinmek için sosyal medyanın izlenmesi sonucunda da mahremiyet hakkı ihlal edilebilir. Barışçıl toplantılara katılan kişiler hakkında kişisel bilgi ve veri toplama, paylaşma ve tutma kararı, bağımsız ve şeffaf gözetime tabi olmalı ve bu tür eylemlerin Sözleşmeye uygunluğu temin edilmelidir.

63. Kamu görevlilerinin barışçıl toplantılara katılma özgürlüğü, ancak kamu görevlilerinin tarafsızlığına dair kamu güveninin olması ve dolayısıyla görevlerini yerine getirme becerilerinin temin edilmesi yönündeki zorunluluğun⁸⁵ kesin olarak gerektirdiği ölçüde sınırlanabilir. Bu tür kısıtlamalar 21. madde ile uyumlu olmalıdır.

64. Barışçıl toplantılarda kolluk faaliyetleri veya güvenlik hizmetleri⁸⁶, tıbbi yardım ve temizlik⁸⁷ gibi kamu hizmetleri ile ilgili masrafların toplantı katılımcıları ya da düzenleyicileri tarafından karşılanmasını ya da masraflara katkı sağlanmasını öngören düzenlemeler, genel olarak 21. madde ile uyumlu değildir.⁸⁸

⁷⁸ Bakınız *Frumkin -Rusya davası*, parag. 107.

⁷⁹ CCPR/C/THA/CO/2, parag. 39.

⁸⁰ C.f. AGİT & Venedik Komisyonu, *Barışçıl Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 153; ACHPR, *Afrika'da Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 81.

⁸¹ Sembolik yüz örtüleri ile ilgili olarak bakınız yukarıdaki 51. paragraf.

⁸² A/HRC/31/66, parag. 73.

⁸³ CCPR/C/KOR/CO/4, parag. 42–43.

⁸⁴ C.f. A/HRC/44/24, parag. 33–34.

⁸⁵ C.f. AGİT & Venedik Komisyonu, *Barışçıl Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 110.

⁸⁶ CCPR/C/CHE/CO/4, parag. 48.

⁸⁷ *Poliakov -Belarus davası* (CCPR/C/111/D/2030/2011), parag. 8.2–8.3; CCPR/C/BLR/CO/5, parag. 51 (a).

⁸⁸ C.f. ACHPR, *Afrika'da Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 102 (b).

65. Toplantıyı düzenleyenlerin ve katılımcıların, toplantı ile ilgili yasal koşullara uyması beklenir; başkalarını kışkırtmak gibi yasa dışı davranışlarda bulunurlarsa hesap sorulabilir.⁸⁹ Eğer istisnai durumlarda, toplantıyı düzenleyenler doğrudan sorumlu olmadıkları halde zarar ya da yaralanmalardan dolayı sorumlu tutulursa, bu gibi zarar ve yaralanmaları makul olarak öngörüp, önleyebileceklerine dair kanıt bulunmalıdır.⁹⁰ Toplantıyı düzenleyenler gerekirse organizasyondan sorumlu profesyonel kişiler görevlendirebilir, ancak bu yasal bir koşul olmamalıdır.

66. Yetkililer, hiç kimseden ileride toplantılara katılmayacağı ya da toplantı düzenlemeyeceğine dair vaat ya da taahhüt talep edemez.⁹¹ Öte yandan, hiç kimse bir toplantıya katılmaya zorlanamaz.⁹²

67. Barışçıl bir toplantının düzenleyicilerine ya da katılımcılarına yasa dışı davranışları sebebiyle cezai ya da idari yaptırım uygulandığı durumlarda, yaptırımlar orantılı olmalı, ayrımcı olmamalı, muğlak ya da çok geniş tanımlanmış suçlara dayalı olarak uygulanmamalı ve Sözleşme tarafından korunan davranışları bastırmamalıdır.

68. Terör eylemleri, uluslararası hukuka uygun olarak suç sayılmalıdır; ancak bu tür suçların tanımı çok geniş ya da ayrımcı olmamalı ve barışçıl toplanma hakkının kullanımını engelleme ya da caydırma amacıyla uygulanmamalıdır.⁹³ Sadece barışçıl toplantı düzenleme ya da katılma eylemi, terörle mücadele kanunları uyarınca suç sayılamaz.

69. Kısıtlamalara ilişkin telafi olanaklarından yararlanmak için mahkemelere başvuru yolu, temyiz ya da denetim olasılığı dahil olmak üzere açık olmalıdır. Kısıtlamalara karşı başvuru bu işlemlerin zamanlaması ve süresi hakkın kullanımını tehlikeye atmamalıdır.⁹⁴ Sözleşmenin usule ilişkin güvenceleri, gözaltı ya da para cezası gibi yaptırımlar dahil, barışçıl toplantılarla ilişkili tüm durumlar için geçerlidir.⁹⁵

V. Bildirimler

70. Yetkililerden izin almak için başvuru yapılması, barışçıl toplantıların temel bir hak olduğu fikrini zayıflatmaktadır.⁹⁶ Barışçıl toplantı düzenleme niyetindeki kişilerin yetkilileri toplantı öncesinde bilgilendirmesini ve toplantıya dair önemli detayları sunmasını gerektiren bildirim sistemlerine, ancak yetkililerin barışçıl toplantının sorunsuz yapılmasını kolaylaştırmasına ve başkalarının haklarının korunmasına yardımcı olmak için gerekli olduğu ölçüde izin verilebilir.⁹⁷ Bununla birlikte bildirim şartı, barışçıl toplantıları önlemek için kötüye kullanılmamalı ve hakkın kullanımına karşı yapılan diğer müdahalelerde olduğu gibi 21. maddede belirlenen gerekçelere uygun olmalıdır.⁹⁸ Bildirim şartının uygulanması kendi başına bir amaç haline dönüşmemelidir.⁹⁹ Bildirim usulleri şeffaf olmalı, gereksiz yere bürokratik hale getirilmemeli,¹⁰⁰ toplantı düzenleyicilerine yönelik talepler toplantının kamu üstündeki potansiyel etkisi ile orantılı olmalı ve ücrete tabi tutulmamalıdır.

⁸⁹ A/HRC/31/66, parag. 26.

⁹⁰ C.f. AGİT & Venedik Komisyonu, *Barışçıl Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 224.

⁹¹ CCPR/C/KHM/CO/2, parag. 22; CCPR/C/JOR/CO/5, parag. 32.

⁹² CCPR/C/TKM/CO/2, parag. 44.

⁹³ CCPR/C/SWZ/CO/1, parag. 36; CCPR/C/BHR/CO/1, parag. 29. Bakınız ayrıca A/HRC/40/52.

⁹⁴ CCPR/C/POL/CO/6, parag. 23.

⁹⁵ *E.V. -Belarus davası* (CCPR/C/112/D/1989/2010), parag. 6.6.

⁹⁶ CCPR/C/MAR/CO/6, parag. 45; CCPR/C/GMB/CO/2, parag. 41; ve ACHPR, *Afrika'da Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 71.

⁹⁷ *Kivenmaa -Finlandiya davası*, parag. 9.2. Bakınız ayrıca ACHPR, *Afrika'da Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 72.

⁹⁸ *Ibid.* Bakınız ayrıca *Sekerko -Belarus davası*, parag. 9.4.

⁹⁹ *Popova -Rusya Federasyonu davası*, parag. 7.5.

¹⁰⁰ *Poliakov -Belarus davası*, parag. 8.3.

71. Toplantı hakkında yetkililere önceden bildirim yapılmaması, toplantıya katılımın yasadışı olduğu anlamına gelmez. Bildirim eksikliği tek başına, toplantıyı dağıtmak, katılımcıları ya da düzenleyicileri tutuklamak ya da cezai suçlarla itham etmek gibi haksız yaptırımlar uygulamak için bir sebep olarak kullanılmamalıdır. Bildirimde bulunmayan toplantı düzenleyicilerine idari yaptırımın uygulandığı durumlarda, yetkililer yaptırım için gerekçe göstermelidir.¹⁰¹ Bildirim eksikliği, yetkililerin, kabiliyetleri çerçevesinde toplantıyı kolaylaştırma ve katılımcıları koruma yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz.

72. Önceden planlanan toplantılara yönelik bildirim şartları, yerel hukukta belirtilmelidir. Önceden bildirim yapılması için tanınan asgari süre, koşullara ve hazırlıkların düzeyine göre değişebilir ancak aşırı uzun tutulmamalıdır.¹⁰² Bildirim yapıldıktan sonra kısıtlama uygulama kararı alınır, kısıtlama yapılacağı toplantı düzenleyicilerine gecikmeden iletmeli ve mahkemeye ya da diğer mekanizmalara itiraz yolu için yeterli süre tanınmalıdır. Yapısı, mekanı, sınırlı boyutu ya da süresi gibi nedenlerle başkaları üzerindeki etkisinin makul olarak asgari olması beklenen toplantılar için bildirim talep edilmemelidir. Bildirimde bulunmak için yeterli zamanın olmadığı kendiliğinden gelişen toplantılarda bildirim şartı aranmamalıdır.¹⁰³

73. Yerel hukukta izne dayalı düzenlemeler yaygınsa, bu düzenlemeler uygulamada bir bildirim sistemi olarak işlev görmeli ve aksini gerektiren mücbir sebepler olmadıkça doğal olarak izin verilmelidir. Öte yandan bildirim sistemleri, uygulamada izne dayalı sistemler olarak işlev görmemelidir.¹⁰⁴

VI. Kolluk görevlilerinin görevleri ve yetkileri

74. Kolluk görevlileri, toplantılarda katılımcıların ve düzenleyicilerin temel haklarını kullanmasını temin etmeli ve saygı göstermelidir; aynı zamanda gazeteciler,¹⁰⁵ gözlemciler, sağlık personeli ve halktan diğer kişiler ile kamusal ve özel mülkü koruyarak, zarar gelmesini önlemelidir.¹⁰⁶ Yetkililerin temel yaklaşımı, barışçıl toplantıların yapılmasını gerekli olduğunda kolaylaştırmaya çalışmak olmalıdır.

75. İlgili kolluk kuvvetleri, toplantılarda hazırlıklı olunması, gerilimin azaltılması ve anlaşmazlıkların çözümü amacıyla toplantı öncesinde ve sırasında ilgili farklı taraflar arasında mümkün olduğu kadar iletişim ve diyalog kanallarını kurmaya çalışmalıdır.¹⁰⁷ Toplantı düzenleyicileri ve katılımcıları açısından böyle bir temasta bulunmak iyi bir uygulama olsa bile, bunun yapılması şart koşulamaz.

76. Kolluk görevlilerinin hazır bulunmasının gerekli olduğu toplantılarda kolluk faaliyetleri, toplantının arzu edilen şekilde gerçekleşmesine imkan verecek şekilde planlanarak yürütülmeli ve yaralanmalar ile mala gelebilecek zararın asgari düzeyde tutulması hedeflenmelidir. İlgili tüm kolluk görevlileri ve birimlere verilecek talimatlar, kullanacakları ekipman ve konuşlandırma biçimleri gibi detaylar bu planlamada yer almalıdır.¹⁰⁸

77. Kolluk kuvvetleri, bilhassa yetkililere önceden bildirilmeyen ve kamu düzenini etkileyebilecek toplantılar için, kolluk faaliyetleri kapsamında genel acil durum planları ve eğitim protokollerini de özenle hazırlamalıdır.¹⁰⁹ Hesap verebilirliği kuvvetlendirmek için belirgin komuta yapıları olmalı ve güç kullanımı halinde bunun rapor edilmesi ve görevlilerin

¹⁰¹ Bakınız, örneğin *Popova / Rusya Federasyonu davası*, parag. 7.4, 7.5. Bakınız ayrıca A/HRC/31/66, parag. 23.

¹⁰² CCPR/CO/83/KEN, para. 23; CCPR/C/CHE/CO/4, para. 48; CCPR/C/DZA/CO/4, parag. 45.

¹⁰³ *Popova / Rusya Federasyonu davası*, parag. 7.5. Bakınız ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Éva Molnár / Macaristan davası*, parag. 38.

¹⁰⁴ CCPR/C/UZB/CO/5, parag. 46-47; CCPR/C/JOR/CO/5, parag. 32.

¹⁰⁵ CCPR/C/AGO/CO/1, parag. 21; CCPR/C/GEO/CO/4, parag. 12; ve CCPR/C/KOR/CO/4, parag. 52.

¹⁰⁶ A/HRC/31/66, parag. 41.

¹⁰⁷ *Ibid.*, parag. 38.

¹⁰⁸ İnsan Hakları Konseyi kararı 38/11, giriş parag. 10; A/HRC/26/36, parag. 51.

¹⁰⁹ A/HRC/31/66, parag. 37.

kimliğinin tespit edilmesi için, olayların kaydı ve belgelenmesine ilişkin protokoller mevcut olmalıdır.

78. Kolluk görevlileri, şiddetle sonuçlanabilecek durumları yatıştırmaya çalışmalıdır. Etkili olmayacağı açıkça belli olan haller hariç, kolluk görevlileri öncelikle şiddet içermeyen tedbirleri tüketmekle ve güç kullanmanın mutlaka gerekli olduğu hallerde önce uyarıda bulunmakla yükümlüdür. Herhangi bir güç kullanımı, Sözleşmenin 6. ve 7. maddeleri uyarınca da geçerli olan; kanunilik, gereklilik, orantılılık, önlem alma ve ayrımcılık yasağı gibi temel prensipler ile uyumlu olmalıdır ve güç kullananlar güç kullandıkları her bir durum için hesap vermelidir.¹¹⁰ Kolluk görevlilerinin güç kullanımına ilişkin yerel yasal rejimler, *Kolluk Görevlilerinin Güç ve Ateşli Silah Kullanımına Dair Temel Prensipler* ve *Kolluk Kuvvetlerinin Öldürücü Olmayan Silah Kullanımına İlişkin BM İnsan Hakları Rehberi* gibi standartlar çerçevesinde uluslararası hukukta aranan şartlara uygun hale getirilmelidir.¹¹¹

79. Meşru bir kolluk amacı için gerekli olduğu durumlarda, toplantı sırasında sadece asgari güç kullanılabilir. Güç kullanma ihtiyacı ortadan kalktığı anda, örneğin şiddet içeren davranışlarda bulunan bir kişi yakalandığında, güç kullanımına devam edilmesine izin verilmez.¹¹² Kolluk görevlileri, toplantıların dağıtılması, suç önleme ya da suçluların veya şüphelilerin kanuna uygun olarak yakalanması sırasında, orantılı orandan daha fazla güç kullanmamalıdır.¹¹³ Yerel hukukta, kolluk görevlilerine örneğin toplantıların dağıtılması için “güç” ya da “gereken tüm gücü” kullanması ya da örneğin “bacaklara ateş edin” gibi koruma sağlama amacından uzak genellemeler yapması için geniş yetkiler verilmemelidir. Yerel hukuk toplantılarda katılımcılara karşı kasıtlı, ayrımcılığa dayalı ya da aşırı güç kullanımına özellikle izin vermemelidir.¹¹⁴

80. İlgili insan hakları standartları dahil, toplantılarda kolluk faaliyetlerini yürütme konusunda eğitim almış olan kolluk personeli toplantılarda bu amaçla görevlendirilmelidir.¹¹⁵ Eğitim, kolluk görevlilerinin barışçıl toplantılara katılan kadın, çocuk ya da engelli bireyler gibi bazen savunmasız durumda kalan kişi ya da grupların özel ihtiyaçlarına karşı duyarlı olmasını sağlamalıdır. Toplantılarda kolluk faaliyetlerinin sağlanmasında askeri personel kullanılmamalıdır,¹¹⁶ ancak istisnai koşullarda geçici olarak destek vermeleri gerekiyorsa kolluk görevlileri gibi aynı uluslararası kural ve standartlara uygun hareket etmeli ve insan hakları konusunda eğitim almış olmalıdırlar.¹¹⁷

81. Toplantılarda kolluk hizmetinden sorumlu tüm kolluk görevlileri, gerektiğinde amaca uygun ve öldürücü olmayan silahlar ile koruyucu ekipman gibi uygun donanıma sahip olmalıdır. Taraf Devletler, öldürücü olmayan dahil tüm silahların kesinlikle bağımsız testlere tabi olmasını ve toplantılarda görevlendirilen kolluk personelinin özel eğitim almasını sağlamalı, ayrıca kolluk görevlilerinin haklar üzerindeki etkilerini değerlendirmeli ve izlemelidir.¹¹⁸ Kolluk kuvvetleri, yeni teknolojilerin kullanımı dahil, kolluk görevlerinde kullanılan belli taktiklerinin potansiyel olarak ayrımcılığa neden olabilecek etkilerine karşı tetikte olmalı ve bu konuları ele almalıdır.¹¹⁹

82. Hedef gösterilen bireylerin toplantılara katılımını engellemek amacıyla önleyici gözaltı, keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma anlamına gelebilir ki bu da barışçıl toplantıya hakkına aykırıdır.¹²⁰ Tutukluluk halinin birkaç saatten fazla sürmesi bilhassa bu

¹¹⁰ Bakınız Genel yorum No. 36, parag. 13–14.

¹¹¹ Bakınız ayrıca Kolluk Görevlileri için Davranış Kuralları.

¹¹² Ibid., madde 3.

¹¹³ Ibid., madde 3 ile ilgili yorum.

¹¹⁴ CCPR/C/MAR/CO/6, parag. 45–46; CCPR/C/BHR/CO/1, parag. 55.

¹¹⁵ CCPR/C/KHM/CO/2, parag. 12; CCPR/C/GRC/CO/2, parag. 42; ve CCPR/C/BGR/CO/4, parag. 38.

¹¹⁶ CCPR/C/VEN/CO/4, parag. 14; ve ACHPR, *Afrika’da Toplantılarda Kolluk Faaliyetleri ile İlgili Rehber İlkeler*, parag. 3.2.

¹¹⁷ Kolluk Görevlileri için Davranış Kuralları, madde 1.

¹¹⁸ Genel yorum No.36, parag. 14. Bakınız ayrıca Kolluk Kuvvetlerinin Öldürücü Olmayan Silah Kullanımına İlişkin BM İnsan Hakları Rehberi, bölüm 4; ve Kolluk Görevlilerinin Güç ve Ateşli Silah Kullanımına Dair Temel Prensipler, prensip 2.

¹¹⁹ CCPR/C/GBR/CO/7, parag. 11; A/HRC/44/24, parag. 32.

¹²⁰ CCPR/C/MKD/CO/3, parag. 19.

anlamı taşır. Yerel hukukun bu tür tutuklamalara izin vermesi halinde bu yetki, sadece en istisnai durumlarda kullanılmalı,¹²¹ tutukluluk mutlaka gerekli olandan daha uzun sürmemeli, ilgili bireylerin toplantı sırasında şiddet eyleminde bulunma ya da kışkırtma niyetinde olduğuna dair kanıt olduğu ve şiddeti önlemek için diğer tedbirlerin yetersiz kalacağı açıkça belli olduğu durumlarda kullanılmalıdır.¹²² Toplantı öncesinde, sırasında ya da sonrasında rastgele toplu tutuklama yapmak keyfidir ve dolayısıyla kanuna aykırıdır.¹²³

83. Toplantılara katılan ya da katılmak üzere olan kişileri “durdurma ve arama” veya “durdurma ve üst araması yapma” yetkilerinin kullanımı, ciddi bir suçun işlendiğine ya da işlenme tehdidi olduğuna dair makul şüpheye dayalı olmalı ve ayrımcı olmamalıdır.¹²⁴ Yetkililerin sadece bir kişiyi barışçıl toplantı ile ilişkilendirmiş olması, o kişinin durdurulması ve arama yapılması için makul sebep oluşturmaz.¹²⁵

84. Katılımcıların olduğu bir bölümün kolluk görevlileri tarafından polis kordonuyla kapatılarak zapt edilmesi şeklindeki uygulamaya (“kettling”), bu bölümde meydana gelen şiddet eylemi ya da yakın tehdit karşısında ancak gerekli ve orantılı ise başvurulmalıdır. Kolluk görevlilerinin belli bireylere yönelik alması gerekli tedbirler, kordonla kapama tedbirine kıyasla genellikle daha çok tercih edilir. Mümkün oldukça sadece şiddetle doğrudan ilişkili olan kişilerin zapt edilmesi için özen gösterilmeli ve bu tedbirin süresi asgari tutulmalıdır. Polis kordonu ile zapt etme tedbiri ayırım gözetmeden veya cezalandırıcı biçimde kullanılırsa, barışçıl toplanma hakkı ihlal edilmiş olur ve ayrıca keyfi tutuklanmama hakkı ve seyahat özgürlüğü gibi diğer haklar da ihlal edilebilir.¹²⁶

85. Toplantılar ancak istisnai durumlarda dağıtılabilir. Toplantı artık barışçıl niteliğini kaybetmişse ya da ciddi şiddet tehdidinin yakın olduğuna dair kesin kanıt varsa ve söz konusu tehdit karşısında belli kişilerin yakalanması gibi daha orantılı tedbirler makul şekilde yeterli değil ise toplantı dağıtılabilir. Ancak her halükarda, kolluk kuvvetlerinin güç kullanımına ilişkin kurallar sıkı biçimde uygulanmalıdır. Toplantı dağıtma emrinin verilebileceği koşullar yerel hukukta belirlenmeli ve bu emir sadece uygun şekilde yetkilendirilmiş bir görevli tarafından verilmelidir. Barışçıl olmasına rağmen trafiğin uzun süreyle tıkanması gibi yüksek düzeyde aksaklığa sebep olan toplantılar, söz konusu aksaklık “ciddi ve sürekli” ise kural olarak dağıtılabilir.¹²⁷

86. Toplantının dağıtılması kararı, yerel ve uluslararası hukuka uygun olarak alındığında güç kullanılmamalıdır. Koşullar gereği bu mümkün değilse sadece asgari düzeyde güç kullanılabilir.¹²⁸ Güç kullanımı mümkün oldukça şiddet uygulayan ya da uygulama tehdidinde bulunan belli kişi ya da gruplara karşı olmalıdır. Pasif olarak direnç gösteren bireylere ya da gruplara karşı hafif yaralardan daha ciddi yaralanmaya sebep olması muhtemel olan güç kullanılmamalıdır.¹²⁹

87. Biber gazı ve tazyikli su gibi öldürücü olmayan silahların belli bir alanda kullanılmasının ayırım gözetmeyen etkileri olabilir. Bu tür silahlar kullanıldığında, arbede yaşanması ya da seyircilerin zarar görmesi gibi risklerin sınırlanması için makul tüm adımlar atılmalıdır. Bu tür silahlar sözlü uyarıdan sonra ancak son çare olarak kullanılmalı ve toplantı

¹²¹ Genel yorum No. 35, parag. 15

¹²² C.f. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *S., V. ve A. / Danimarka* (no. 35553/12, 36678/12 ve 36711/12), 22 Ekim 2018 tarihli karar (Büyük Daire), parag. 77 ve 127.

¹²³ CCPR/C/CAN/CO/6, parag. 15.

¹²⁴ CCPR/C/GBR/CO/7, parag. 11; CCPR/C/USA/CO/4, para. 7.

¹²⁵ A/HRC/31/66, parag. 43.

¹²⁶ C.f. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Austin ve diğerleri / Birleşik Krallık* (no. 39629/09, 40713/09; ve 41008/09), 15 Mart 2012 tarihli karar (Büyük Daire), parag. 68.

¹²⁷ A/HRC/31/66, parag. 62.

¹²⁸ Kolluk Görevlilerinin Güç ve Ateşli Silah Kullanımına Dair Temel Prensipler, prensip 13; A/HRC/26/36, parag. 75.

¹²⁹ Kolluk Kuvvetlerinin Öldürücü Olmayan Silah Kullanımına İlişkin BM İnsan Hakları Rehberi, parag. 2.10.

katılımcılarına dağılımları için yeterli fırsat tanınmalıdır. Göz yaşartıcı gaz kapalı alanlarda kullanılmamalıdır.¹³⁰

88. Ateşli silahlar toplantılarda sağlanan kolluk hizmetleri için uygun bir araç değildir¹³¹ ve sadece toplantının dağıtılması amacıyla asla kullanılmamalıdır.¹³² Uluslararası hukuka uygun olarak, kolluk görevlilerinin toplantılarda ateşli silah kullanımı, ancak yakın bir ölüm veya ağır yaralanma tehdidine karşı kesinlikle gerekli olduğu durumlarda ve hedeflenen belli kişilere karşı sınırlı tutularak uygulanmalıdır.¹³³ Bu tür silahların taşıdığı yaşam riski dikkate alındığında, plastik kaplı metal mermilerin ateşlenmesinde de asgari eşik uygulanmalıdır.¹³⁴ Kolluk görevlileri güç kullanımına hazırlıklı ise ya da şiddet olması muhtemel ise, yetkililer yeterli tıbbi yardım olanaklarını da temin etmelidir. Toplantılarda yürütülen kolluk faaliyetleri sırasında rastgele ateş etmek veya tam otomatik ateşli silah kullanmak asla kanuna uygun olamaz.¹³⁵

89. Devlet, uluslararası hukuk uyarınca kolluk kuvvetlerinin eylemlerinden ve ihmallerinden sorumludur. İhlallerin önlenmesi amacıyla Devletler, kolluk görevlilerinin toplantılar sırasındaki hesap verebilirlik kültürünü sürekli olarak geliştirmelidir. Etkili hesap verebilirliği arttırmak için, toplantılar sırasında üniforma giyen kolluk görevlileri her zaman kimliklerini kolayca tanımlanabilir bir biçimde sergilemelidir.¹³⁶

90. Devletler, kolluk görevlilerinin toplantılarda, cinsel şiddet veya cinsiyete dayalı şiddet dahil olmak üzere, yasa dışı güç kullandığı ya da hak ihlalinde bulunduğu dair iddialar veya makul şüpheler hakkında etkili, tarafsız ve zamanında soruşturma yapmakla yükümlüdür.¹³⁷ Kasti ya da ihmalkar eylem ya da eylemsizlik insan hakları ihlali anlamına gelebilir. İhlallerden bireysel olarak sorumlu görevliler yerel hukuk ve gerekirse uluslararası hukuk uyarınca sorumlu tutulmalı ve mağdurlar için etkili başvuru yolları sağlanmalıdır.¹³⁸

91. Kolluk görevlilerinin güç kullanımı, gecikmeden hazırlanan şeffaf bir raporda kayıt altına alınmalıdır. Yaralanma ya da hasarların meydana geldiği durumlarda, güç kullanımının nedenleri, ne kadar etkili olduğu ve sonuçları gibi detaylar raporda yer almalı, güç kullanımının gerekli ve orantılı olup olmadığının tespiti için yeterli bilgi sunulmalıdır.¹³⁹

92. Toplantılarda ancak kesinlikle gerekli ise sivil giyimli kolluk kuvvetleri görevlendirilmeli ve bu görevliler asla şiddeti kışkırtmamalıdır. Sivil kolluk görevlileri, arama ya da tutuklama yapmadan önce veya güç kullanmadan önce ilgili kişilere kendilerini tanıtmalıdır.

93. Toplantılarda kolluk hizmetlerinin yürütülmesinde nihai sorumluluğa sahip olan Devlet, ancak istisnai koşullar altında bu görevleri özel güvenlik sağlayıcılarına devredebilir. Bu gibi durumlarda Devlet, özel güvenlik sağlayıcılarının davranışlarından sorumludur.¹⁴⁰ Bu sorumluluk, özel güvenlik sağlayıcılarının yerel hukuka, ve gerektiğinde uluslararası

¹³⁰ S/2009/693, ek, parag. 62; ve Kolluk Kuvvetlerinin Öldürücü Olmayan Silah Kullanımına ilişkin BM İnsan Hakları Rehberi, parag. 7.3.7.

¹³¹ ACHPR, *Afrika'da Toplantılarda Kolluk Faaliyetleri ile ilgili Rehber İlkeler*, parag. 21.2.4.

¹³² Kolluk Görevlilerinin Güç ve Ateşli Silah Kullanımına Dair Temel Prensipler, prensip 14.

¹³³ Genel yorum No. 36, parag. 12; Kolluk Görevlilerinin Güç ve Ateşli Silah Kullanımına Dair Temel Prensipler, Prensipler 9 ve 14.

¹³⁴ Kolluk Kuvvetlerinin Öldürücü Olmayan Silah Kullanımına ilişkin BM İnsan Hakları Rehberi, parag. 7.5.8.

¹³⁵ A/HRC/31/66, parag. 60, 67(e). Bakınız ayrıca OHCHR/UNODC, *Kolluk Kuvvetlerinin Güç ve Ateşli Silah Kullanımına dair Kaynak Kitap* (2017) sayfa 96.

¹³⁶ C.f. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Hentschel ve Stark / Almanya davası* (no. 47274/15), 9 Kasım 2017 tarihli kararı, parag. 91; CAT/C/DEU/CO/6, parag. 40.

¹³⁷ CCPR/C/COD/CO/4, parag. 43–44; CCPR/C/BHR/CO/1, parag. 36. Bakınız ayrıca *Potansiyel Hukuk dışı Ölümlerin Soruşturulması Hakkında Minnesota Protokolü* (2016) (Birleşmiş Milletler yayını, Satış No. E.91.IV.1).

¹³⁸ A/RES/60/147, ek.

¹³⁹ Kolluk Kuvvetlerinin Öldürücü Olmayan Silah Kullanımına ilişkin BM İnsan Hakları Rehberi, parag. 3.3–3.5.

¹⁴⁰ Genel yorum No. 36, parag. 15.

hukuka göre hesap verebilir olması şartına ilave bir sorumluluktur.¹⁴¹ Özel güvenlik sağlayıcılarının kolluk hizmetlerindeki rolü ve yetkileri ulusal mevzuatta belirlenmeli ve özel güvenlik görevlilerinin kuvvet kullanımı ve eğitimleri sıkı bir şekilde düzenlenmelidir.¹⁴²

94. Kolluk görevlilerinin toplantılarda giysiye takılan video kamerası gibi kayıt cihazlarını mantıklı bir şekilde kullanması, hesap verebilirliğin sağlanması açısından olumlu bir rol oynayabilir. Bununla birlikte yetkililer, kayıt cihazlarının mahremiyet ile ilgili uluslararası standartlara uygun kullanılmasını ve toplantılara katılıma karşı caydırıcı bir etki yaratmamasını sağlamak için net ve kamuya açık rehber ilkeler belirlemelidir.¹⁴³ Katılımcılar, gazeteciler ve gözlemcilerin de kolluk görevlilerini kaydetme hakkı vardır.¹⁴⁴

95. Toplantılar sırasında uzaktan kontrollü silah sistemlerinin kullanılmasında bütün sorumluluk Devlete aittir. Bu tür güç kullanımı gerginliği tırmandırabilir ve büyük bir dikkatle kullanılmalıdır. Tam otonom silah sistemleri, devreye sokulduktan sonra insan müdahalesi olmadan ölümcül güç kullandığı için, toplantılarda asla kolluk hizmetleri kapsamında kullanılamaz.¹⁴⁵

VII. Olağanüstü hal ve silahlı çatışma sırasında barışçıl toplantılar

96. Barışçıl toplanma hakkı Sözleşmenin 4 (2). maddesinde belirtilen mutlak haklar arasında yer almamaktadır ancak 6., 7. ve 18. maddelerde tanımlanan ve toplantılar için de uygulanabilir olan sınırlanamayan haklar mevcuttur. Taraf Devletler, 21. maddeye uygun kısıtlamalar sayesinde amaçlarına ulaşabiliyorsa, barışçıl toplanma hakkının askıya alınması yönündeki tedbirden medet ummamalıdır.¹⁴⁶ Eğer Devletler, örneğin şiddet eylemleri içeren kitlesel gösterilere karşılık Sözleşmeden doğan yükümlülüklerini askıya alırsa, durumun ulusun yaşamına tehdit oluşturduğuna dair ve Sözleşmeden doğan yükümlülüklerini askıya alan tüm tedbirlerin, durumun aciliyeti nedeniyle mecburen alındığını ve bu tedbirlerin 4. maddede sıralanan koşullara uygun olduğuna dair gerekçe gösterebilmelidir.¹⁴⁷

97. Silahlı çatışmanın yaşandığı durumlarda, kolluk görevleriyle ilgili kurallar barışçıl toplantılar sırasında güç kullanımını düzenlenmeye devam eder ve Sözleşme hükümleri de geçerliliğini sürdürür.¹⁴⁸ Toplantıda bulunan siviller, uluslararası insancıl hukukta (UİH) kabul edilen anlamı itibarıyla çatışmalarda doğrudan yer almadıkları takdirde ölümcül silah ile hedef alınmaz. Böyle bir durumda, uluslararası hukuk tarafından saldırıdan korunmadıkları ölçüde hedef alınabilirler. UİH uyarınca güç kullanımı, ayırt etme ilkesi, saldırılarda önlem alma ilkesi, orantılılık, askeri gereklilik ile gereksiz acı ve ızdırabın önlenmesi ilkeleri gibi kurallar ve prensiplere tabidir. Güç kullanımına yönelik tüm kararlarda, toplantı katılımcıları ile halkın güvenliği ve korunması dikkate alınması gereken önemli bir unsurdur.

VIII. Sözleşmenin 21. maddesi ve diğer hükümleri ile diğer yasal rejimler arasındaki ilişki

98. Barışçıl toplanma hakkının tam olarak kullanılması, farklı hakların korunmasına bağlıdır. Toplantı sırasında Devlet görevlilerinin gereksiz veya orantısız güç kullanımı ya da kanun dışı davranışları, Sözleşmenin 6., 7. ve 9. maddelerini ihlal edilebilir.¹⁴⁹ Barışçıl

¹⁴¹ C.f. *Özel Güvenlik Hizmeti Sağlayıcıları için Uluslararası Davranış Kuralları* (2010)

¹⁴² Kolluk Kuvvetlerinin Öldürücü Olmayan Silah Kullanımına İlişkin BM İnsan Hakları Rehberi, para. 3.2.

¹⁴³ CCPR/C/CHN-HKG/CO/3, para. 10; CCPR/C/CHN-MAC/CO/1, parag. 16.

¹⁴⁴ A/HRC/31/66, parag. 71.

¹⁴⁵ Ibid., parag. 67.

¹⁴⁶ Ibid., parag. 5; Genel yorum No. 29, parag. 5. Bakınız ayrıca CCPR/C/128/2, parag. 2 (c).

¹⁴⁷ Genel yorum No. 29, parag. 5–9.

¹⁴⁸ Genel yorum No. 36, parag. 64.

¹⁴⁹ CCPR/C/ISR/CO/3, para. 9; CCPR/C/UZB/CO/3, parag. 8; ve *Olmedo -Paraguay davası* (CCPR/C/104/D/1828/2008), parag. 7.5; *Benítez Gamarra -Paraguay davası* (CCPR/C/104/D/1829/2008), parag. 7.4.

toplantı katılımcılarının, sivil nüfusa yönelik yaygın ya da sistematik saldırının bir parçası olarak kanun dışı kuvvet veya davranışa maruz kaldığı aşırı bir durumda, diğer ilgili kriterler de mevcutsa, insanlığa karşı suç işlenmiş sayılabilir.¹⁵⁰

99. Kişilerin toplantılara, yürüyüşlere ve yer değiştiren diğer toplantılara katılmak üzere, yurtdışı seyahati dahil (madde 12 (2)), seyahat etme becerisine getirilen kısıtlamalar, seyahat özgürlüklerini ihlal edebilir (madde 12 (1)). Toplantı haklarının kullanımını kısıtlayan resmi kararlara karşı, adil ve aleni duruşmanın mümkün olduğu bir süreç içinde yasal itiraz yolu açık olmalıdır (madde 14 (1)).¹⁵¹ Toplantılara katılanların gözetlenmesi ve diğer veri toplama faaliyetleri, katılımcıların mahremiyet hakkını ihlal edebilir (madde 17). Dini toplantılar da bir kişinin dini ya da inancını ortaya koyma özgürlüğü kapsamında da korunabilir (madde 18).¹⁵² Barışçıl toplanma hakkı, sadece ifade özgürlüğünün ortaya konması demek değildir (madde 19 (2)), ancak genellikle ifadeye dayalı bir unsur içerir; bu iki hakkın tanınmasına temel oluşturan mantık ve uygulanan kısıtlamalar yıllardır örtüşmektedir. Kamu kurumlarının elindeki bilgilere erişme özgürlüğü (madde 19 (2)) sayesinde halk, toplantılarla ilgili yasal ve idari çerçeveyi öğrenir ve kamu görevlilerini sorumlu tutabilir.

100. Örgütlenme özgürlüğü (madde 22) kapsamında toplu eylemler de korunur ve bu hakka uygulanan kısıtlamalar genellikle barışçıl toplanma hakkını da etkiler. Siyasi katılım hakkı (madde 25), barışçıl toplanma hakkı ile yakından ilişkilidir ve kısıtlamalar bazı durumlarda hem 21. madde hem de 25. maddede belirlenen koşullara tabi olarak uygulanabilir.¹⁵³ Ayrımcılığa uğramama hakkı, toplantı katılımcılarını ayrımcı uygulamalara karşı korur (maddeler 2 (1), 24 ve 26).

101. Öte yandan, barışçıl toplantılara katılım, başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak için 21. maddeye uygun olarak kısıtlanabilir.

102. Barışçıl toplanma hakkının kendi başına temel bir değeri vardır. Bunun yanı sıra, diğer insan haklarının, normların ve uluslararası hukuk ilkelerinin uygulanışını desteklemek için sıklıkla kullanılır. Bu gibi durumlarda, barışçıl toplanma hakkını sağlama ve saygı gösterme görevine ilişkin yasal gerekçeye, bu hak sayesinde uygulanışı desteklenen diğer hak, norm ve ilkeler de eklenebilir.

¹⁵⁰ Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü, 1998, madde 7.

¹⁵¹ *Evezov et al. -Belarus davası*, parag. 3.3 ve 8.9.

¹⁵² Bakınız Genel yorum No. 22, parag. 8.

¹⁵³ *Sudalenko -Belarus davası*, parag. 8.6.